

XX ASRNING 70-YILLARIDA XORAZM VILOYATI AHOLISINING IJTIMOIY AHVOLI VA TURMUSH TARZI.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch Davlat Universiteti

Saporboyev Bunyod Rashid o'g'li

Tarix yo'nalish 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asrning 70-yillari Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy muhiti, aholining turmush tarzi, ta'lim, sog'liqni saqlash hamda demografik jarayonlari tahlil qilinadi. Sovet davri ma'muriy-hududiy boshqaruvi va paxta monopoliya siyosatining aholi ijtimoiy hayotiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm, ijtimoiy muhit, aholi, turmush tarzi, demografik jarayonlar, ta'lim, sog'liqni saqlash.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida tarix fanini tubdan isloh qilish va xalqimizning o'tmishini xolis yoritish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. XX asrning 70-yillari murakkab va ziddiyatli davr bo'lib, bu davrda O'zbekiston, xususan, Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida tub o'zgarishlar yuz berdi. Ushbu maqolada mazkur davrning ijtimoiy sharoiti, aholi turmush tarzi va demografik jarayonlar ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Asosiy qism. XX asrning 70-yillarida Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli qishloq xo'jaligi, xususan, paxtachilikka ixtisoslashgan holda kechdi. Paxta yakkahokimligi siyosati aholining mehnat sharoitlari va turmush tarziga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Viloyatda sanoat korxonalarining tashkil etilishi, yengil va oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi yangi ish o'rinlarini yaratdi va aholining mehnat faoliyatini kengaytirdi.

70-yillarda Xorazm iqtisodiyoti 90% dan ortiq paxtachilikka yo'naltirilgan edi. Har yili viloyat zimmasiga o'rtacha 400–450 ming tonna paxta topshirish majburiyati

yuklangan. Bu ko'rsatkichni bajarish uchun barcha resurslar (texnika, suv, ishchi kuchi) paxtaga yo'naltirilgan.

Paxta tozalash sanoat markazlari bular, Urganch, Gurlan, Shovot va Xazoraspdagi paxta tozalash zavodlari viloyat sanoat mahsulotining asosiy qismini bergan. 70-yillarda Amudaryodan suv chiqarishni yaxshilash uchun yirik nasos stansiyalari va kanallar (Toshsoqa, Polvon-G'azovot) modernizatsiya qilingan. Bu yangi yerlarni o'zlashtirish imkonini bergan.

70-yillarda Xorazm iqtisodiyotining og'ir yuki asosan ayollar va yoshlar zimmasiga tushgan. Paxta yig'im-terimi paytida (sentyabr-noyabr) viloyatdagi deyarli barcha ijtimoiy soha xodimlari, talabalar va yuqori sinf o'quvchilari dalaga jalb qilingan. Bu "umumxalq hashari" niqobi ostidagi majburiy mehnat edi. Ayollarning og'ir jismoniy mehnatda (paxta terimi va chopig'ida) ishtiroki ko'p bolali oilalarda sog'liqni saqlash va bolalar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

70-yillar Xorazmning agrar viloyatdan agrar-sanoat viloyatiga aylanish davri bo'ldi. Urganchda paxta tozalash, moy-ekstraksiya zavodlari, ipak yigiruv fabrikalari, tikuvchilik birlashmalari to'la quvvat bilan ishladi. Xorazmda ishlab chiqarilgan paxta tolasi va ipak mahsulotlari nafaqat SSSR ichida, balki xalqaro bozorga ham yo'naltirildi.

70-yillardagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoit "barqaror o'sish" niqobi ostidagi "turg'unlik" edi. Iqtisodiyot faqat paxta xomashyosini yetkazib berishga moslashgan, bu esa viloyatning kelajakdagi ekologik va ijtimoiy muammolariga (suv tanqisligi, aholi salomatligi) asos bo'lgan.

Demografik o'sish jihatdan tug'ilish darajasi juda yuqori bo'lgan — o'rtacha oilada 5–8 bola. O'lim darajasi pasayishi bilan aholi soni tez o'sgan. 1970-yilda viloyat aholisi taxminan 600 ming, 1979 yilga kelib 800 mingdan oshgan. Urbanizatsiya jaroyoni sekin kechgan — aholining 70–75% qishloqda yashagan. Urganch shahriga ko'chib kelish kuchaygan, lekin qishloq urf-odati saqlanib qolgan. Toshkent, Samarqand va Rossiyaga — asosan o'qish va ishlash maqsadida — yoshlar ketgan. Biroq oilaviy bog'liqlik kuchli bo'lgani uchun ko'pchilik qaytib kelgan. 70-yillarda Xorazm viloyatida aholi sonining tez o'sishi (demografik bum) kuzatildi. Shu bilan birga, bu o'sishni sifatli tibbiy xizmat bilan

ta'minlash va ekologik muammolarning aholi salomatligiga ta'sirini kamaytirish asosiy masalaga aylandi.

Demografik jarayonlar va aholi o'sishi, Xorazmda an'anaviy ko'p farzandlilik saqlanib qolgan edi. 1970-yillarda viloyatda tug'ilish koeffitsiyenti har 1000 kishiga o'rtacha 35-40 tani tashkil etgan. Viloyat aholisi "yosh" hisoblangan — jami aholining qariyb 45-50 foizini 16 yoshgacha bo'lgan bolalar tashkil qilgan. Aholining asosiy qismi (taxminan 75-80%) qishloqlarda yashagan. Urganch va Xiva shaharlarining kengayishi asosan qishloqdan ko'chib kelganlar hisobiga amalga oshgan.

Aholining ijtimoiy ahvolini belgilovchi asosiy omillardan biri bu ta'lim va madaniy hayot edi. 70-yillarda majburiy umumiy o'rta ta'limga o'tish jarayoni yakunlandi. Viloyatda maktablarning moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi, savodxonlik darajasi 100 foizga yaqinlashdi. Xorazm davlat pedagogika instituti kabi oliy ta'lim muassasalari viloyat uchun malakali kadrlar tayyorlashda muhim o'rin tutdi. Shuningdek, madaniyat uylari, kutubxonalar va teatrlarning faoliyati aholining ma'naviy va madaniy saviyasini yuksaltirishga xizmat qildi.

70-yillarda Xorazmda umumiy o'rta ta'limga o'tish jarayoni yakunlandi. Viloyatning chekka qishloqlarida ham yangi tipdagi maktab binolari qurilishi avj oldi. Aholi o'rtasida to'liq savodxonlikka erishildi. Biroq, ta'lim mazmuni asosan ruslashtirish va kommunistik g'oyalarga yo'naltirilgan edi. Urganch, Xiva va Gurlan kabi tumanlarda maktab-internatlar va ixtisoslashtirilgan maktablar soni ortdi. Urganch davlat pedagogika instituti (hozirgi UrDU) viloyatning asosiy intellektual markazi bo'lib, nafaqat Xorazm, balki qo'shni Turkmanistonning Toshovuz viloyati uchun ham kadrlar tayyorlab bergan.

Xorazmning o'ziga xos geografik yopiqligi bu yerda milliy madaniyatning "toza" saqlanishiga xizmat qildi. 70-yillar — Xorazm san'atining "oltin davri". Komiljon Otaniyozov asos solgan an'analar davom etib, viloyatda yirik xalq ansambllari shakllandi. "Lazgi" ansamblining shuhrati butun ittifoq miqyosiga chiqdi. Har bir tuman markazida va yirik kolxozlarda madaniyat uylari (klublar) faoliyat yuritgan. U yerda kino namoyishlari va havaskorlik to'garaklari aholining asosiy hordiq chiqarish maskani edi.

Viloyatda “Xorazm haqiqati” va “Xorezmskaya Pravda” gazetalari asosiy axborot manbai hisoblangan. Ularda paxta rejasining bajarilishi bilan birga, mahalliy shoir va yozuvchilarning ijodiy namunalari muntazam berib borilgan. 70-yillarda Xorazmda ta’lim va madaniyat “shaklan sotsialistik, mazmunan milliy” tamoyili asosida rivojlandi. Rasmiy tadbirlar rus tilida va sovet ruhida bo’lsa-da, kundalik madaniy hayotda xorazmcha urf-odatlar va san’at ustuvorlik qilgan. 70-yillarda sovet hukumati “Umumiy o’rta ta’lim to’g’risida”gi qonunni qat’iy ijro etishga kirishdi. Xorazm viloyatida bu quyidagicha namoyon bo’ldi: 1970–1979-yillar oralig’ida viloyatda 100 dan ortiq yangi maktab binolari foydalanishga topshirildi. Ayniqsa, Gurlan, Shovot va Bog’ot kabi tumanlarda paxtachilikdan kelgan daromadlar hisobiga “Namunali maktab” loyihalari amalga oshirildi.

Bu davrda oliy ma’lumotli o’qituvchilar yetishmovchiligi muammosi sezilarli darajada hal etildi. Urganch davlat pedagogika instituti har yili viloyat maktablariga 500 dan ortiq mutaxassis yetkazib bera boshladi. 70-yillarda Xorazm iqtisodiyoti paxtaga asoslangani sababli, madaniyat ham “dala”ga ko’chgan edi. Viloyat teatri va madaniyat uylari artistlari paxta mavsumida dala shiyponlarida konsertlar berishgan. Bu o’sha davrning o’ziga xos madaniy ko’rinishi bo’lib, “san’at xalq uchun” shiorining amaldagi ifodasi edi.

Ko’chma kutubxonalar tashkil qilinib, hasharchilarga gazeta va jurnallar yetkazib berilgan. Bu jarayon rasman “madaniy xizmat” deb atalsa-da, aslida ish unumdorligini oshirishga qaratilgan mafkuraviy vosita edi.

Madaniyat faqat san’atdan iborat emas, 70-yillarda sport ham ijtimoiy hayotning muhim qismi edi, Xorazmda an’anaviy polvonlik san’ati sovet sport tizimi (erkin kurash, dzyudo) bilan uyg’unlashdi. Qishloq to’ylaridagi kurashlar viloyat madaniyatining ajralmas qismi bo’lib qolaverdi. 70-yillarda Urganchning futbol jamoasi shakllanib, mahalliy aholining asosiy madaniy-ko’ngilochar markazlaridan biriga aylandi. Stadionlar odamlar bilan to’lib-toshgan, bu esa jamoaviy madaniyatning bir ko’rinishi edi. 70-yillarda Xorazmdan yetishib chiqqan ko’plab yoshlar Toshkent va Moskva oliy o’quv yurtlarida tahsil olib, viloyatga qaytib kelishdi. Bu qatlam viloyatda “Intellektual uyg’onish”ni

boshlab berdi. Ular dars berish bilan birga, mahalliy televideniye va matbuotda chiqishlar qilib, aholining dunyoqarashini kengaytirishga harakat qilishdi

Sogʻliqni saqlash va demografik jarayonlar tahlil qilinganda, 70-yillarda viloyatda tibbiyot muassasalari tarmogʻi (shifoxonalar, poliklinikalar, feldsher-akusherlik punktlari) kengayganini koʻrish mumkin. Bu esa onalar va bolalar oʻlimining kamayishiga, aholining oʻrtacha umr koʻrish koʻrsatkichlarining yaxshilanishiga olib keldi. Aholining tabiiy oʻsishi, xususan, tugʻilish darajasining yuqori boʻlishi demografik koʻrsatkichlarga ijobiy taʼsir koʻrsatdi. Oila va anʼanaviy qadriyatlar masalasiga toʻxtaladigan boʻlsak, sovet mafkuraviy bosimiga qaramay, xorazmliklar oilaviy qadriyatlar, mehmondoʻstlik va milliy urf-odatlarini saqlab qolishga muvaffaq boʻlishdi. Diniy marosimlar va qadamjolarga eʼtibor yashirin yoki cheklangan shaklda boʻlsa-da, milliy oʻzlikni saqlashning muhim elementi boʻlib qoldi. 70-yillarda davlat sogʻliqni saqlash tizimini modernizatsiya qilishga katta mablagʻ ajratdi. Viloyat va tuman markazlarida koʻp tarmoqli shifoxonalar qurildi. Xususan, Urganch shahrida viloyat bolalar shifoxonasi va onkologiya dispanseri faoliyati kengaytirildi.

Har bir jamoat xoʻjaligida (kolxoz va sovxozlarda) feldsher-akusherlik punktlari (FAP) tashkil etilib, qishloq aholisini birlamchi tibbiy koʻrikdan oʻtkazish tizimi yoʻlga qoʻyildi. Chekka tumanlardagi (masalan, Gurlan yoki Yangibozor) ogʻir bemorlarni viloyat markaziga yetkazish uchun maxsus tez yordam samolyotlari va vertolyotlaridan foydalanilgan.

Paxta yakkahokimligi va aholi salomatligi (Inqirozli jihatlar)

Sogʻliqni saqlash sohasidagi eng ogʻir nuqta bu — ekologik va mehnat sharoitlari edi. Paxta hosildorligini oshirish uchun dalalarga haddan tashqari koʻp miqdorda pestitsidlar va defoliantlar (masalan, butifos) sepilgan. Bu moddalar ichimlik suviga va ona sutiga oʻtib, aholi oʻrtasida ogʻir kasalliklarni keltirib chiqargan. 70-yillarning oxiriga kelib, Xorazmda ayollar va bolalar oʻrtasida kamqonlik darajasi 70-80 foizga yetgan. Bu toʻgʻridan-toʻgʻri ayollarning paxta dalasidagi ogʻir mehnati va notoʻgʻri ovqatlanish bilan bogʻliq boʻlgan. Tugʻilish yuqori boʻlsa-da, goʻdaklar oʻlimi koʻrsatkichi ham respublikada eng yuqori darajada qolgan. Buning asosiy sababi sanitariya holatining

yomonligi va ichimlik suvi sifatining pastligi (sho‘r suv) edi. 70-yillarda Orol dengizining qurishi natijasida havoning sho‘rlanishi va chang-to‘zonli bo‘ronlar boshlandi.

Bu holat Xorazm aholisida buyrak kasalliklari (tosh yig‘ilishi), oshqozon-ichak va nafas yo‘llari (astma) kasalliklarining surunkali ko‘rinishga kelishiga sabab bo‘ldi.”70-yillarda Xorazm viloyati sog‘liqni saqlash tizimining rivojlanishi va amaliy tibbiyotning yuksalishida o‘sha davrning mahoratli shifokorlari, xususan, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan vrach, taniqli xirurg Ro‘zmat aka Quryozov kabi mutaxassislarning xizmati beqiyos bo‘lgan. U kishi nafaqat murakkab jarrohlik amaliyotlarini muvaffaqiyatli o‘tkazgan, balki viloyatda xirurgiya maktabini shakllantirish, chekka tumanlarda ixtisoslashgan tibbiy yordamni tashkil etishda jonbozlik ko‘rsatgan. Shuningdek, bu davrda Madaminjon Rahimov kabi rahbar va mutaxassislar sa'y-harakati bilan Urganch va Xiva shaharlarida zamonaviy tibbiyot markazlarining poydevori qo‘yilgan. Bu fidoyi shifokorlar paxta yakkahokimligi va og‘ir ekologik sharoitda aholi, ayniqsa, onalar va bolalar salomatligini saqlash yo‘lida chinakam qahramonlik namunalarini ko‘rsatishgan.”

Xulosa va natijalar. XX asrning 70-yillarida Xorazm viloyati aholisining ijtimoiy ahvoli o‘ziga xos ziddiyatli va rivojlanayotgan xususiyatga ega edi. Bir tomondan, qishloq xo‘jaligidagi iqtisodiy tazyiqlar mavjud bo‘lgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va madaniyat sohalarida sifat o‘zgarishlari kuzatildi. Aholining ijtimoiy hayoti va milliy an‘analari bu davrning ijtimoiy-tarixiy muhitini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov Sh. va boshqalar. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2011.
2. Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga oid arxiv ma'lumotlari.
3. Saidov A. Xorazmda madaniy va ijtimoiy jarayonlar. – Urganch, 2018.